

УДК 821.161.2 - 93

doi: <https://doi.org/10.15330/clid.1.1.37-52>

ДИНАМІКА НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

DYNAMICS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN ADVENTURE PROSE FOR CHILDREN AND YOUTH

Віталіна Кизилова

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2637-0320>

Abstract. The article examines the dynamics of adventure prose in the early XXI century on the example of the latest Ukrainian works for children and youth. The author characterizes the genre properties of the adventure novel. The contribution of Ukrainian scholars to the development of theoretical aspects of adventure literature is analyzed. The system of adventure prose for children and youth is substantiated, adventure-detective, adventure-historical, adventure-school, adventure-fantasy prose, fantasy as a kind of fantasy literature is distinguished in it. The most representative texts of the XXI century for young readers in terms of genre, style and thematic originality are considered. The author uses general scientific methods of analysis and generalization of the material in order to study theoretical, historical and literary sources; systematic method – to systematize the research material; historical, typological and cultural-historical methods – to outline the artistic features of the analyzed works, to clarify the author's stylistic originality and genre specificity.

Within the framework of adventure and detective prose, the author characterizes the novels by Lesia Voronyna, Zirka Menzatiuk, Diana Melnykova, Nataliia Dovichop. Adventure and fantasy prose and fiction are analyzed on the example of stories by Lesia Voronyna, Kseniia Kovalska, Liubko Deresh, Serhii Oksenyk. It is noted that adventure-historical novels (Volodymyr Rutkivskyi, Andrii Bachynskyi, Zirka Menzatiuk, Ivan Andrusiak, Nastia Melnychenko, Petro Yatsenko) have become especially widespread in the XXI century. Adolescent and youth issues (relationships with peers, parents, problems of growing up) are realized in the so-called adventure-school works by Valentyn Berdt, Nastia Muzychenko, Olia Rusina, and others.

It is noted that the dynamics of the adventure prose system occurs through the emergence of new writers' personalities, strengthening the artistic quality of works for children. The author emphasizes the synthetic nature of the vast majority of adventure texts for children (a detective story on a historical theme, an adventure-fantasy story with elements of a detective story, a historical work with elements of fiction, an adventure-school story based on psychology, etc.), provided that the adventure-expressive means of the adventure text are preserved.

Key words: Ukrainian literature for children and youth, adventure prose, genre, style, theme, genre synthesis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Література для дітей та юнацтва – невід’ємний складник літератури українського народу, що надзвичайно продуктивно розвивається на початку ХХІ століття паралельно із творами про дітей, текстами-адаптаціями для дитячого читання; вона є найбільш пріоритетною для юного читача, що зумовлено особливою комунікативною роллю й функційними стратегіями, на чому наголошено у праці (Кизилова, 2014). Науковці, розмірковуючи про природу художньої творчості, адресованій дитячій та юнацькій аудиторії, мовлять про її участь у формуванні загальної картини літературного розвитку, а, відтак, спільність жанрово-стильових тенденцій (Дончик, 1976, с. 28); цікавість тексту для юного читача, що забезпечується сюжетністю наративу, сталістю правил гри та світобудови в художньому універсумі, побудові тексту на історичному або екзотичному матеріалі, що приваблює цікавою інформацією, природною гостросюжетністю, затвердженням певних етичних норм безвідносно до культурного контексту (Кохановська, 2010); емоційність мови твору, наявність у ньому предметного, конкретно-життєвого художнього образу (Будугай).

У системі прози означеним властивостям відповідає *пригодницька література*, що постає в комплексі різних за жанрами творів (оповідання, повісті, романи), тематичною приналежністю (історія, школа, наукові відкриття, подорожі позаземними цивілізаціями чи віртуальними світами), що рельєфно відтворюють складний механізм взаємодії автора й читача, виступають індикатором життєдайності авторських інтенцій згідно з вимогами жанрів та їх модифікацій (Кизилова, 2013с, с. 170–176).

Важливим є тяжіння дитини/підлітка до яскравого й незвичного, здатність до співпереживання неординарному герою, бажання подолати небезпечні перешкоди тощо. С. Іванюк слушно наголошував: «Не існує специфічно дитячих тем. Є специфіка викладу для дітей, тобто специфіка, зумовлена адресатом, до якого звертається автор. Адресатом, риси якого письменник – свідомо чи несвідомо, тими чи іншими засобами – окреслює в тексті» (Іванюк, 1986, с. 85).

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Сучасні довідково-енциклопедичні й академічні видання апелюють до дефініцій “пригодницька література”, “пригодницький роман”. Марія Моклиця вважає “пригодницьку літературу” епічним прозовим жанром, “який базується на зображенні пригод (виключних подій), відрізняється напруженою, примхливо ускладненою сюжетністю, посиленням розважальної функції, щасливим фіналом, романтичною прямолінійністю” (Моклиця, 2002, с. 180). Літературознавці трактують пригодницький роман як твір, “сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується несподіваним їх

поворотом, великою динамікою розгортання”. Йому притаманні мотиви викрадення й переслідування, атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення й розгадування (Літературознавчий словник-довідник, 1997, с. 610).

Теоретичні питання пригодницької літератури стали предметом обговорення на науковій конференції “Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа” (2016). У контексті творчості для дітей пригодницьку прозу осмислено у працях Н. Кердівар (2010); Т. Качак (2018); Л. Овдійчук (2018), В.Кизиловой (2013а, 2013b, 2013с). Окремі її жанри розглянуто у працях С.Андрусів, В. Разживіна (історичні твори), Л. Кицак, М. Скалицькі (детектив), О. Ковтун, С. Олійник, А. Трокай (фантастика), О. Будугай (пригодницько-шкільна повість) тощо.

Тетяна Качак наголошує на сюжеторієнтованості пригодницьких творів для дітей; у них, на думку дослідниці, автори менше вдаються до психологічного зображення характерів, заглиблення в їх внутрішній світ. Головне в пригодницькому творі для дітей – події, в яких беруть участь діти, захопливий квест з таємницями і доланнями перешкод на шляху до мети (Качак, 2018, с. 208). Наталія Кердівар виявила найхарактерніші риси пригодницької поетики, з-поміж яких – романтичне загострення обставин, що укрупнює мужні людські постаті, романтика героїзму, художня ідеалізація винятково позитивного героя, обов’язкова присутність неназваного героя, який у творі «рухає» механізм пригоди (Кердівар, 2010, с. 6). Л. Овдійчук мовить про наявність пригодницького сюжету у фантастичних, історичних, детективних творах для дітей та юнацтва, наголошує на жанровому синкретизмі новітніх українських текстів.

Взявши до уваги ідею Нонни Копистянської про жанрову систему (Копистянська, 2005), у монографії (Кизилова, 2013с) обґрунтовано *систему пригодницької прози* в українській літературі для дітей та юнацтва другої половини ХХ ст. Вона продовжила успішно розвиватися на початку ХХІ століття, збагатилася при цьому новими жанровими виявами, стильовими модифікаціями, тематичним розмаїттям та оригінальністю їхнього втілення.

МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета розвідки – простежити динаміку української пригодницької прози для дітей та юнацтва новітнього періоду з огляду на жанрову приналежність, розглянути найбільш репрезентативні тексти для юного читача в аспекті жанрово-стильової та тематичної своєрідності.

У роботі застосовано загальнонаукові *методи* аналізу, систематизації й узагальнення матеріалу, що сприяло опрацюванню теоретичних та історико-літературних джерел. Системний метод використано з метою систематизації дослідницького матеріалу; історико-типологічний та культурно-історичний – щодо окреслення художніх особливостей аналізованих творів, їх зіставлення з

явищами одного історико-хронологічного рівня, з'ясування стильової авторської своєрідності, жанрової специфіки аналізованих творів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із поширених жанрів пригодницької прози для дітей та юнацтва в Україні є *детектив*. Його витоки пов'язані із творчістю В. Нестайка 70 – 80 років ХХ ст. (повісті “Таємничий голос за спиною”, “Повторне зникнення Ципи”, “Агент СД”, ““Барабашка” ховається під землею”, “До катастрофи лишалось кілька секунд...”). У цих текстах письменника яскраво виражені маркери жанру: мотив таємниці, наділений спостережливістю головний герой, чітка композиційна будова твору, запрограмованість подієвої канви, триумф добра, спонукання читача до емоційної оцінки події та героїв.

Особливого поширення в українській літературі для дітей та юнацтва детектив набув на початку ХХІ ст. Видавництвом “Грані – Т” було започатковано серію “дивний детектив”, де було видано “Полювання на Золотий кубок”, “Клуб Боягузів”, “Мисливці за привидами”, “Страшні історії”, “Колекція гадів” А. Кокотюхи, “Бюро віртуальних розслідувань. Про місто, що зникло” О. Надемлінського, “Смертельний круїз”, “Команда-14. Пастка для геймера”, “Команда-14. Медгоспіталь”, “Чорне озеро кохання” О. Ільченка, “Привид у Домі Гукала”, “Команда Мрії: Все в шоколаді”, “Як не скарб, то пожежа” Наталки та О. Шевченків, “Бабусі також були дівчатами” Євгенії Кононенко, “Коли генії плачуть” Богдана Жолдака, “Посмішка азовського крокодила” А. Птіцина. Їх змістовий спектр доволі широкий: так звані “шкільні” детективи, детективи з містичним і фантастичним забарвленням, казкові детективні історії тощо. Жанрові модифікації детективу для дітей та юнацтва детально проаналізовано у розвідці (Кизилова, 2015).

Авторкою детективних повістей для дітей є Леся Воронина (“Суперагент 000”, “Таємниця смарагдового дракона”, “У пащі крокодила”, “Пастка у підземеллі”, “Таємниця підводного міста”, “Таємниця золотого кенгуру”). Головний герой серії “Суперагент 000”, Гриць Мамай, розплутує найзагадковіші злочини, перемагає найпідступніших ворогів і рятує світ від неминучої загибелі. Динамічність розгортання подій, несподіванки, небезпечні, проте веселі й захоплюючі пригоди, оригінальні сюжетні ходи, яскраві персонажі сприяють активізації читацької уваги, захопленню й захвату інтригою, встановленню паритетних стосунків дорослого автора й дитини-реципієнта.

Варто наголосити на тому факті, що новітній детектив для дітей та юнацтва, як правило, має синтетичну природу: у ньому можемо спостерігати жанрові вкраплення (історичної, фантастичної повістей, мелодрами, психологічного роману тощо). У ньому виразно протупають ознаки власне детективу для цієї вікової категорії: динамічність сюжету, мотиви таємниці, загадки, переслідування, численні пригоди, яскраві персонажі. Усе ж,

експлуатуючи основні жанрові канони, письменники діалогізують з юним читачем з важливих і актуальних для нього тем.

Повість Зірки Мензатюк “Таємниця козацької шаблі” – містичний детектив на історичну тему. Минувшина в ній показана через захоплюючу детективну подорож, пошуки історичної реліквії, оригінальний міфологізм, гумор із уславленням козацької героїки та етики.

Діана Мельникова у повісті “Розбишацький детектив” вдається до обігрування української історії. Детективна історія починається з викрадення стародавнього меча князя Святослава Хороброго; авторка звертає увагу юних читачів не лише на інтриги, злочинців і розслідувачів, а й на український колорит, цікаві факти з хімії, біології, відомості про стародавню зброю, театральне мистецтво. Цікавими є психологічні роздуми щодо батьківства, ролі вчителя в житті підлітків, ставлення до них молодого покоління.

Наталія Довгопол – авторка детективу “Шпигунки з притулку “Артеміда””, в якому на тлі пригодницького сюжету про шпигунок обіграно соціальну проблематику: від сирітства і всиновлення до розбещення малолітніх у християнських притулках. У творі вигадані події поєднано з реальними, описано реальні київські ландшафти, звернено увагу на міський побут у різних його проявах (підпільні борделі, старовинні вулиці, щойно заселений Труханів острів, початки емансипації тощо).

Наталії Довгопол належить авторство містичного детективу “Привиди готелю “Едельвейс” для підліткової аудиторії, в якому головний герой Вадим розплутує таємниці, долає страхи, проходить непростий шлях ініціації, знайомиться із історією власної родини. Історичний контекст твору – привиди, які ввижаються головному герою (брати-близнюки із 1990-х, дівчина східної зовнішності з 1980-х, мадярський офіцер із 1930-х).

У тексті виразно артикульована тема насильства, що спричинене невмінням любити й піклуватися, спокутуване і прощене, вчинене із заздрощів та ревнощів, вчинене з переконання у власній вищості й невразливості, що лише завдяки втручання головного героя повісті і його спільників нарешті буде покаране (Макарік, 2022).

Фантастична пригодницька література демонструє читачеві історії про вигаданих істот та їх пригоди, вигадані події, що відбуваються з персонажами творів. Дія може відбуватися на інших планетах, у минулому чи майбутньому, а персонажами виступати інопланетяни, казкові істоти тощо.

Цікавими є пригодницько-фантастичні повісті Лесі Ворониної (“Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9”, “Прибулець з країни Нямликів”, “Таємниця Пурпурової планети” та ін.), в яких письменниця створила велику кількість оригінальних персонажів, неймовірних, небезпечних, проте веселих пригод (винахід часольоту, політ крізь часопростір, прибуття космічних загарбників, відвідування Міжгалактичного фестивалю смугастих равликів, рятування космічних мандрівників тощо). Авторка уникає нав’язливої присутності дорослого у творах, часто залишаючи читача наодинці з персонажами, апелює до емоційної сфери дітей.

Захоплюючим сюжетом, неймовірними подорожами кумедних героїв, добрим почуттям гумору привертають увагу твори Ксенії Ковальської (“Тятіка і Патіка”, “Хто врятує Тірлі-Беатрису-Берту”, “Канікули прибульців із Салатти”). Письменниця у своїй літературній творчості обирає орієнтиром не прямолінійний дидактизм, а прихований від читача мудрий відсторонений погляд автора, закодований в образах, символах, ситуаціях, у які потрапляють персонажі твору і в такий спосіб розкриваються перед читачем щоразу новим змістом. Специфіка пригодницько-фантастичних творів для дітей детально проаналізована у праці (Кизилова, 2013а).

Як і детектив, пригодницько-фантастична проза для дітей тяжіє до синтетичності. У ній спостерігаємо тенденцію до схрещування ознак різних жанрів.

Наприклад, Зірка Мензатюк у повісті “Ангел Золоте Волосся” говорить про реальні й фантастичні пригоди дівчинки Галі та її незвичайного друга Ангела Золоте Волосся; декларує ідею, що будь-які життєві негаразди можна здолати, якщо поруч знаходяться люди, які тебе завжди підтримують і вірять у тебе. Сюжет твору розгортається в Києві сучасному (XXI ст.) й давньому (XI ст.). Реалістичний план твору (життя звичайної родини, яка долає складні обставини, викликані хворобою меншого сина Степанчика) поєднані з елементами надприродного (товаришування Галі з Ангелом Золоте Волосся, її подорожі в древній Київ).

Схожі тенденції простежуються у творах В. Рутківського (тетралогія “Джури”, повість “Сторожова застава”), А. Бачинського “Неймовірні пригоди Остапа і Даринки”, “Канікули Остапа і Даринки” та ін., про які мова піде нижче.

У межах фантастичної літератури особливого поширення на початку століття набуло *фентезі*, що сприймається як “жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» (Літературознавча енциклопедія, 2007, с. 529). Соціологічні дослідження свідчать про його надзвичайну популярність у молодіжному середовищі (Трокай, 2010).

В українській літературі для дітей та юнацтва фентезі представлене іменами О. Ільченка (“Таємниця старої обсерваторії”, “Загадкові світи старої обсерваторії”), Любка Дереша (“Дивні дні Гані Грак”), Марини Рибалко (“Подорож туди, де сніг”), Валерія й Наталії Лапікур (“Чарівна брама”), О. Денисенка (“Межник, або Всесвітнє свавілля”), Галини Пагутяк (“Королівство”, “Книгоноші з Королівства”), В. Арєнєва (“Порох із драконових кісток”, “Дитя песиголовців”, “Сапієнси”), Сергія Оксеніка (“Лісом, небом, водою”), Олени Рижко (“Знає тільки Мару”), Дари Корній (“Гонимарник”) та ін. Віковий ценз творів доволі різний: від молодшого та середнього шкільного віку (О. Ільченко, Любка Дереш) до старшого шкільного (Галина Пагутяк) і творів для широкого кола читачів (В. і Наталія Лапікури).

Твори фентезі, розраховані на рецепцію дитячою та юнацькою аудиторією, побудовані за пригодницьким принципом і мають у своїй основі мандрівний сюжет. Подорож героїв відбувається в ірреальні, паралельні світи, що існують у фантазії письменника. У Любка Дереша, наприклад, головна героїня повісті “Дивні дні Гані Грак”, Ганя, опиняється в дзеркальному коридорі з червоним конем із трьома очима, жовтою мавпою, таємничим створінням Жук-і-Жаба, потім з інопланетним котом Мор-Мором вона побувала на уроці математики в паралельному світі, далі – в електромережі тощо.

Причиною подорожі у фентезі для дітей часто є прагнення героїв (а відтак, і читачів) чогось незвичайного й захоплюючого. “Чи не можна було б нам із Владом здійснити мандрівку до якогось цікавого світу? – не витримала Оленка. – До світу, в якому можна просто гратися, відпочити від уроків і на хвилю забути про всі турботи?” – заявляє головна героїня повісті «Загадкові світи старої обсерваторії» О. Ільченка (Ільченко, 2009, с. 8). Створюючи художній світ, письменник виводить читача з реалій у простір мрії й фантазії, відпочинку й емоційного задоволення. Але твір не обмежений суто розважальною функцією. Жанр фентезі має пізнавальний, повчальний характер.

Художній світ фентезі дозволяє автору легко маніпулювати як часовими, так і просторовими координатами. Якщо, наприклад, у пригодницько-історичній повісті В. Рутківського Вітька Бубненко опиняється лише в далекому минулому України, то в повісті “Загадкові світи старої обсерваторії” О. Ільченка діти за якусь мить потрапляють в Україну майбутнього: “– О! – усміхнувся Френсіс. – Я знаю вашу країну. Пригадую, наше судно „Вікторія” заходило в Маріуполь. Запам’ятав надзвичайно модерну, якусь космічну архітектуру міста. А білі стоповерхові хмарочоси вашого Севастополя просто фантастично гарні з боку моря. Втім, я з друзями був і в старовинному Львові, і в Києві. [...] Гарна країна у вас!” (Ільченко, 2009, с. 52). У футурному моделюванні України автор обмежується лише зоровим враженнями очевидця – капітана субмарини Френсіса Лістера, – уникаючи при цьому філософських міркувань, розлогих роздумів при осмисленні онтологічних проблем тощо. Пригодницький характер повісті вимагає від письменника калейдоскопічної зміни декорацій, а побачене героями твору і його реципієнтами фіксується на рівні їх емоцій і вражень.

У фентезі здебільшого відсутні реально-географічні координати, сюжет твору розгортається в умовному просторі за імітативним принципом свій – чужий (тут *свій* розуміється як основне місце перебування персонажів твору, т.зв. реальний простір, а *чужий* – іншосвіт, ірреальний простір, куди герої відправляються в мандри), а часовий плин у чарівному світі докорінно відрізняється від “реального, земного”: “Виявилось, що, поки вони мандрували, на Землі минуло лише хвилин двадцять... Діти ніяк не могли звикнути, що в інших, паралельних світах перебіг часу зовсім не такий, як у них вдома. Їхні миттєві пересування могли відповідати кільком земним місяцям, а тривале

перебування десь “там” часто налічувало лише кілька хвилин на землі” (Ільченко, 2009, с. 81).

Трилогія Сергія Оксеніка “Лісом, небом, водою” (2004–2007) – синтез фентезійного пригодницького тексту з антиутопією, постапокаліптикою, філософською прозою. Тринадцятирічний хлопчик на прізвисько Лисий мешкає у світі, що пережив страшну катастрофу, внаслідок якої загинула вся сучасна цивілізація, а вцілілі люди змушені виживати в маленьких громадах, що розкидані по велетенському лісу; він вирушає в небезпечну мандрівку на пошуки чогось дуже потрібного його рідному селищу. Автор зображує ліс як небезпечне й непередбачуване середовище, де мешкають реальні й фантастичні істоти.

Головного героя репрезентовано в дусі пригодницького жанру; він долає небезпечні перешкоди, допомагає Лелі, рятує дітей із її селища. Мужність, доброта, розум, сила духу, сміливість, відчайдушність – якості, притаманні Лисому. Вони розкриваються на тлі різноманітних людських характерів (героїв трилогії), які часто розкриваються з несподіваного боку, демонструють як позитивні, так і негативні риси.

Сергій Оксенік у трилогії “Лісом, небом, водою” вдається до осмислення тем, на які в дитячій літературі часто накладається табу: вбивство, смерть, народження людини; робить це максимально лаконічно, так, щоб текст не втратив ознак «дитячого».

Історична пригодницька література показує певну дистанційовану від автора й читача епоху. Авторська вигадка в ній визначається не так історичною правдою, як художньою. Відтворюючи атмосферу й деталі праминулого побуту, письменники залишають за собою право робити головними героями вигаданих, а не історичних осіб, щоразу занурюючи їх у нові захоплюючі події. На думку В. Разживіна, історико-пригодницька проза створює родючий шар зацікавленості минулим, історією своєї країни, свого народу, є ґрунтом для глибшого осмислення давніх і сучасних подій (Разживін, 2008, с. 52). Твори такого типу наслідують переважно вальтерскоттівський тип роману, в основі сюжету якого на першому плані виведено вигаданого героя, а історичні особи посідають другорядне місце (Проценко, 2001, с. 8).

Автором цікавих пригодницько-історичних творів для юного читача є В. Рутківський. З-під пера письменника вийшли роман-тетралогія “Джури козака Швайки” (“Джури козака Швайки”, “Джури-характерники”, “Джури і підводний човен”, “Джури і Кудлатик”), роман-дилогія “Сині Води”, повість “Сторожова застава”. Відтворюючи реальні історичні події, письменник залучає до текстів історичних персонажів – козак Пилип Швайка, хан Менглі-Гірей, хан Мамай, князі Богдан Глинський, Дмитро Боброк, Ольгерд, Володимир тощо. Осмислюючи історичні події, В. Рутківський, вдається до гумористичних елементів, фантастики, міфу, символіки, фольклору тощо.

У пригодницько-історичній повісті І. Андрусяка “Сірка на порох” описано події XVII століття. Головна героїня, наглядає за копальнею з видобутку селітри й випадковим чином стає свідком розбійництва, викрадення,

таємниць і небезпечних пригод (шабельний двобій, погоня на болотах, допит тощо). Автор, знайомлячи читачів із подіями прадавніх часів, мовить про важливі для їхнього віку категорії: дружбу, зраду, любов, підлість, честь. Сірка, пройшовши шлях численних випробувань, збагачується життєвим досвідом, набуває життєвої мудрості.

Особливостями сучасної пригодницько-історичної прози є “жанрова міксовість”. Так, у В. Рутківського залучено елементи фантастики (детально простудійовано у статті (Кизилова, 2013b)). Сірка Мензатюк, крім фантастики, апелює до детективних мотивів (“Таємниця козацької шаблі”, “Дике літо в Криму”), сучасних молодіжних проблем (“Ангел Золоте волосся”).

Історична тема розбудована у пригодницько-детективних творах А. Кокотюхи “Таємниця козацького скарбу”, “Таємниця зміїної голови”, “Таємниця підводного човна”. А. Бачинський у повістях “Неймовірні пригоди Остапа і Даринки”, “Канікули Остапа і Даринки” знайомить читачів з різними історичними епохами (XIII, XVI, XVIII століття), використовує елементи фантастики, міфологізму, містики. Головні герої мандрують у часі, долають численні перешкоди, зустрічаються з мольфарами, духами, мавками, привидами, вовками, гномами, чаклунами та ін. Історія рідного краю подається автором із залученням численних легенд: про Чорного монаха, про королеву Бону, про кохання між донькою воєводи і бідним хлопцем та ін. Популярними є пригодницькі історико-біографічні твори (повісті О. Гавроша “Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу”, “Галуна Лалуна або Іван Сила на острові Щастя”, “Пригоди тричі славного розбійника Пинті”, “Розбійник Пинтя у Заклятому місті”). Автор переплітає реальні події з динамічним сюжетом, побудованим на пригодах і неймовірних випробуваннях головних героїв.

Пригодницько-історична повість Насті Мельниченко “Від Хрулів до Зюзюків” репрезентує читачам важливі сторінки історії України. Герої повісті, шукаючи відповіді на свої запитання і проходячи певний квест, поступово дізнаються про злочини Радянського Союзу і про рани, залишені тим періодом у свідомості й житті мешканців нашої країни. Подорожуючи по селах Сумської, Полтавської та Черкаської областей, які “не почервоніли” (не були перейменовані за часів Радянського Союзу – Погожа Криниця, Пустовійтівка, Коровинці, Лютенька, Поставамки, Криві Коліна, Свинолупівка) герої твору дізнаються багато цікавої інформації про конкретну місцевість, її історію, людей.

Непроста тема подана правдиво, утім легко й захопливо, в міру серйозно і в міру дотепно – так, щоб водночас і зацікавити читачів, і дати можливість збагатитися новими знаннями, розібратися у відомих історичних фактах.

Художнє осмислення історичних реалій ХХ ст. репрезентовано в пригодницькій повісті “Союз радянських речей” Петра Яценка. Динамічна художня розповідь синтезована із пізнавальним матеріалом (описано певні радянські артефакти чи побутові практики). Захоплюючі квести, пошук підлітком Матвієм і його батьком Петром “скарбів” минулих часів занурюють

читача в часи 1980-х років (радянські дитсадки, школи, універсами, дитячі розваги), знайомлять його із усіма “принадами” життя в тоталітарному суспільстві, побутом, речами, їжею, улюбленими заняттями із дитинства батьків головного героя.

Особливою популярністю з-поміж юних читачів користуються *пригодницькі твори на т.зв. шкільну* тему. Йдеться, зокрема, не про школу як заклад освіти та принципи його життєдіяльності, а про події в житті героїв-учнів цих закладів. Основний принцип виокремлення таких текстів в окрему групу – пригодницький сюжет, яскравий самодостатній головний персонаж шкільного віку, хронотоп школи.

Надзвичайно затребуваними наприкінці ХХ ст. стали твори цього жанру В. Нестайка (“Тореадори з Васюківки”, “Пятірка з хвостиком”, “Одиниця з обманом”), Я. Стельмаха (“Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера”). Тема школи продовжує розвиватися в творах різного жанрового формату у ХХІ ст.; вона демонструє свою гнучкість, пластичність, тенденцію до схрещування різних стильових і жанрових ознак.

Яскравим прикладом цього є роман В. Бердта “Мій друг Юрко Циркуль та інші”. За динамікою розгортання сюжету, напруженістю подій, їх несподіваними поворотами, атмосферою таємничості, небезпечними перешкодами, що трапляються на шляху головних героїв, виразно проступає пригодницький стрижень твору. Репрезентація типових пригодницьких ситуацій, що відбуваються з учнями 7-го класу на уроках та в позашкільний час, свідчать про наслідування стилю В. Нестайка, зокрема його гумористичної манери. Увагу читача привертають “прогнозовані” персонажі пригодницького твору для дітей: здатні до авантюри, відчайдушні, подеколи кумедні; вони завдяки своєму “героїзму” часто втрапляють у халепу й цим викликають непідробний інтерес. Пригодницькі епізоди зі скинутим головним героєм роману на голову вчителя математики пакетом з водою, ранковою погонею за злочинцями й пошуком схованого пакунку з доларами, ефекти від яких збуджують певні емоції реципієнтів: захват, схвилювання, убоління, страх, за слухним зауваженням Н. Кердівар, “нагадує гру двох команд, далеко не рівносильних, і гра сприймається не як очікування несподіваної перемоги від більш слабкої команди, а як просте задоволення від гри...” (Кердівар, 2011, с. 19).

Хронотоп школи і пригоди, розгорнуті в романі “Мій друг Юрко Циркуль та інші” В. Бердта, спосіб репрезентації життя й навчання підлітків неодноразово свідчать про виразно артикульований пригодницький складник, що виявляється і в синтезі типологічних ознак пригодницьких творів різних жанрів. З-поміж них – детектив (розділи “Таке трапляється не лише в кіно”, “Було ваше – стало наше”) зі справжніми злочинцями-грабіжниками, їх переслідування міліцією, таємничий пакунок із викраденими доларами, неймовірний збіг обставин.

Сюжетна лінія Сніжани Зобари демонструє інтеграцію роману з містичною літературою. В описі дій, вчинків героїні, її «талентів»

простежуються риси магічного реалізму з притаманним йому органічним поєднанням реальності й фантастики, дійсності й вигадки, таємничості, містичності.

Водночас “внутрішній розріз” роману дає підстави інтерпретувати його як твір соціальний і глибоко психологічний. В. Бердт на тлі багатьох пригодницьких ситуацій майстерно заглиблюється у внутрішній світ героїв, їх проблеми, конфлікти, зумовлені непростими реаліями сьогодення.

Обрана письменником стильова манера, його світовідчуття, наскрізна тональність роману, потужний пригодницький струмінь, схрещування в одному тексті різних жанрових форм пожвавлюють сприйняття тексту підлітково-юнацькою аудиторією, дозволяють краще відчувати себе, зрозуміти свої проблеми. Герої-підлітки, переживши кризові моменти в своєму житті, проходять певні етапи ініціації; вони (а разом з ними й читачі) дорослішають і навчаються розрізняти його відтінки, реагувати на проблеми й знаходити з них вихід, творити добро. Демонструючи гнучкість і пластичність жанрово-стильових форм, роман В. Бердта, відповідає загальним тенденціям розвитку новітньої літератури для дітей та юнацтва, що накреслює оптимальний варіант діалогу із сучасним читачем на важливі й актуальні для нього теми.

Повість Насті Музиченко “Загублені в таборі” репрезентує т.зв. канікулярну історію, що сталася із підлітками Матвієм та Мією, які приїхали відпочивати у табір “Гірський”. Дивна й дещо небезпечна пригода зображена авторкою максимально реалістично (типові конфлікти, притаманні підлітковому віку, непрості стосунки з батьками, міжособистісні проблеми самих батьків тощо); усе ж із метою пожвавлення оповіді до тексту залучено елементи магії, містичних і таємничих персонажів.

Письменниця застосовує сучасний підлітковий сленг (“гоу”, “ізі”, “кроси”, “прога”, “нахіба”). Маркерами доби стали елементи попкультури – уподобання героїв твору (вони слухають “Антитіла”, читають “Солоні поцілунки”, фарбують волосся в рожевий колір, ганяють на скейтах чи пенібордах, активно користуються соцмережами).

Важливе місце у творі посідає пізнавальний складник (правила поведінки в лісі й горах, основи безпеки, яких необхідно дотримуватися, якщо заблукаєш). Інформація залучена до тексту максимально лаконічно й не перевантажує читача.

Лейтмотив твору – життя цікаве поза Інтернетом і смартфоном, головне в ньому – надійні друзі, люблячі дорослі, які допоможуть в будь-якій ситуації.

Оля Русіна в повісті “Мія і місячне затемнення” зображує двох друзів, Мію й Матвія, які мешкають поруч, разом ходять до школи, проводять вільний час. Центральне місце у творі – пригоди дітей (наприклад, план захоплення пиріжків у шкільній їдальні під час сонячного затемнення, розповідь про загублені шкарпетки, які ночами шукають свою пару тощо). На їх тлі розбудовано проблему розлучення батьків, життя в неповноцінній родині (ревність до молодших братів і сестер, стосунки з “новим” чоловіком мами, з’ява тата, якого Мія не бачила довгий час тощо). Мовлячи про складні речі,

авторка намагається не робити з цього трагедії, наголошує на тому, що все в житті можна подолати, якщо не втрачати оптимізму, почуття гумору, дитячого погляду на світ.

Проблеми дітей шкільного віку в новітній українській літературі для дітей та юнацтва представлено й у творах іншого жанрового формату, зокрема психолого-реалістичній прозі (В. Теремко “16 весна”, С. Гридін “Не такий”, “Не ангел”, О. Луцєвська “Задзеркалля”, “Скелет без шафи”, А. Левкова “Старшокласниця. Першокурсниця”, В. Захабура “Лепрекони” та ін.). Усе ж варто відзначити, що і в них, як і в аналізованих вище текстах, спостерігаємо тенденцію до схрещування різних жанрових і стильових явищ. Зокрема, психологічне заглиблення у внутрішній світ персонажа, осмислення проблем першого кохання, дорослішання, становлення особистості, увиразнення ціннісних орієнтирів часто відбувається на тлі перипетійного сюжету, протистояння опозиційних сил, з використанням елементів детективу, містики, веселих пригод, що трапляються з яскравим головним персонажем. Шкільну атмосферу письменники застосовують як антураж, що підпорядкований показу ініціацій юних персонажів, їхніх переживань, пошуки морально-етичних орієнтирів.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, еволюція української літератури для дітей та юнацтва новітнього періоду (XXI ст.) засвідчує актуалізацію традиційних жанро- і стилеформ, пріоритезацію жанрів і жанрових різновидів, що органічно вписуються в дитячий контекст, активізують діалог автора з потенційним читачем і користуються в нього найбільшим попитом. Динаміка пригодницької (пригодницько-детективної, пригодницько-фантастичної, фентезі, пригодницько-історичної, пригодницько-шкільної) прози свідчить про її продуктивність на сучасному етапі розвитку української літератури для юного читача, що виражається як у кількісному (з’ява нових авторів пригодницьких текстів, збільшення чисельності виданих в останні десятиліття творів на пригодницькій основі), так і якісному (посилення художності, високий естетичний рівень, отримання престижних премій в галузі літератури для дітей, уведення цих текстів до програм закладів загальної середньої освіти) аспектах. Її рух фіксує з’яву нових явищ і фактів (схрещування ознак різних жанрів в одному тексті, т. зв. “міксові” утворення, жанрові вкраплення тощо), що поживляє сприйняття тексту підлітково-юнацькою аудиторією. Зображально-виражальні можливості пригодницького тексту, сюжетність наративу, незвичайність і фантастичність подій, атмосфера пригоди, гри, таємниці, інтриги увиразнюють світоглядно-рецептивну концепцію автора, позначаються на проблемному зрізі творів, що дає можливість діалогізувати з реципієнтом щодо актуальних для нього проблем.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Астаф'єв, О. та ін. (Ред.) (1997). *Літературознавчий словник-довідник*. Академія.
- Будугай, О. (б. р.). Діалог пригодницько-шкільної повісті 1960–1980-х років для дітей з педагогікою. *Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека*. <http://old.zounb.zp.ua/node/1390>.
- Дончик, В. Г. (1976). Повість для підлітків: традиції та новонадбання. *Література. Діти. Час*, 19 – 28.
- Іванюк, С. (1986). З погляду адресата. *Література. Діти. Час*, 11, 84–90.
- Льченко, О. (2009). *Загадкові світи старої обсерваторії*. Грані-Т.
- Качак, Т. (2018). *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Академвидав.
- Кердівар, Н. І. (2011). *Творчість Миколи Трублаїні і становлення пригодницького жанру в українській літературі першої половини ХХ століття*. [Дис. канд. філол. наук, Південноукр. нац. ун-т ім. К. Д. Ушинського].
- Кизилова, В. (2015). Жанрові модифікації українського детективу для дітей та юнацтва. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 5, 58–71. https://journal.kdpu.edu.ua/world_lit/article/view/1221.
- Кизилова, В. В. (2014). *Жанрово-стильова еволюція прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття*. [Автореф. дис. д-ра філол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Кизилова, В. (2013а). Ігровий стиль як засіб актуалізації іронічного бачення дійсності у пригодницько-фантастичній повісті Ксенії Ковальської “Канікули прибульців із Салатти”. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*, 4 (263), 127–136. <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/174>.
- Кизилова, В. (2013б). Специфіка хронотопу пригодницько-історичної повісті В. Рутківського “Сторожова застава”. *Література. Діти. Час: Вісн. Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*, 4, 63–69. <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/277>.
- Кизилова, В. В. (2013с). *Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття*. Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”.
- Ковалів, Ю. І. (2007). *Літературознавча енциклопедія: у 2 т. (Т. 2.)*. Вид. центр „Академія“.
- Копистянська, Н. (2005). *Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія*. ПАІС.
- Макарик, Віталіна. (2022). Темне минуле готелю “Едельвейс”. *Varabooka*. <https://www.varabooka.com.ua/temne-minule-gotelju-edel.vejs/>.
- Моклиця, М. (2002). *Основи літературознавства*. Підручники і посібники.
- Новик, О. (Ред.). (2016). *Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа: зб. наук. матеріалів конференції (Бердянськб 22-23 вересня 2016 р.)*. Бердянський державний педагогічний університет.
- Овдійчук, Л. (2018). *Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Проценко, О. А. (2001). *Еволюція українського історичного роману 90-х років ХХ століття*. [Автореф. дис. канд. філол. наук, Запорізький державний університет].
- Разживін, В. М. (2008). *Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20–30-х років ХХ століття*. [Дис. канд. філол. наук, Запорізький національний університет].
- Трокай, А. (2010). Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі. *Бібліотечна Планета*, 2(48), 29. <http://avtura.com.ua/review/767/>.

REFERENCES

- Astafiev, O. et al. (1997). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference] Akademiia [in Ukrainian].
- Buduhai, O. (n. d.). Dialoh pryhodnytsko-shkilnoi povisti 1960–1980-kh rokiv dlia ditei z pedahohikoioiu [The adventure and school novel as a prose dialogue for children and pedagogy]. *Zaporizhzhia Regional Universal Scientific Library*. <http://zounb.zp.ua/node/1390>. [in Ukrainian].
- Donchuk, V. H. (1976). Povist dlia pidlitkiv: tradytsii ta novonadbannia [A story for teenagers: traditions and new acquisitions]. *Literatura. Dity. Chas* [Literature. Children. Time], 19-28 [in Ukrainian].
- Ivaniuk, S. (1986). Z pohliadu adresata [From the addressee's point of view]. *Literatura. Dity. Chas* [Literature. Children. Time], 11, 84 – 90 [in Ukrainian].
- Ilchenko, O. (2009). *Zahadkovi svity staroi observatorii* [Mysterious worlds of the old observatory]. Hrani-T [in Ukrainian].
- Kachak, T. (2018). *Tendentsii rozvytku ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva pochatku XXI st.* [Trends in the development of Ukrainian prose for children and youth at the beginning of the 21st century]. Akademydav [in Ukrainian].
- Kerdivar, N. I. (2011). *Tvorchist Mykoly Trublaini i stanovlennia pryhodnytskoho zhanru v ukrainskii literaturi pershoi polovyny XX stolittia* [The work of Mykola Trublaini and the development of the adventure genre in Ukrainian literature of the first half of the 20th century]. [Candidate's thesis, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky] [in Ukrainian].
- Kyzylova, V. (2015). Genre modifications of the Ukrainian detective story for children and youth. *Literatures of the world: poetics, mentality and spirituality*, 5, 58–71. https://doi.org/10.31812/world_lit.v5i0.1221 [in Ukrainian].
- Kyzylova, V. V. (2014). *Zhanrovo-stylova evoliutsiia prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny XX stolittia* [Genre and stylistic evolution of the childhood and youth reading of the 2nd half of the XX century]. [Extended abstract of Doctor's thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Kyzylova, V. (2013a). Irovnyi styl yak zasib aktualizatsii ironichnoho bachennia diisnosti u pryhodnytsko-fantastychnii povisti Ksenii Kovalskoi “Kanikuly prybultsiv iz Salatty” [Game style as a means of actualizing an ironic vision of reality in Ksenia Kovalska's adventure-fantasy novel “Vacation of the Newcomers from Salatta”]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Philological Sciences*, 4 (263), 127–136. <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/174> [in Ukrainian].
- Kyzylova, V. (2013b). Spetsyfika khronotopu pryhodnytsko-istorychnoi povisti V. Rutkivskoho „Storozhova zastava” [The specificity of the chronotope of the adventure-historical novel by V. Rutkivskyyi “Storozova Zastava”]. *Bulletin of the Ukrainian Research Center of Children's and Youth Literature “Literature. Children. Time”*, 4, 63–69 [in Ukrainian].
- Kyzylova, V. V. (2013c). *Khudozhnia spetsyfika ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny KhKh stolittia* [Literary Specificity of Ukrainian Childhood and Youth Fiction of the 2nd Half of the XX Century]. Vyd-vo DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. I. (2007). *Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t.* [Literary encyclopedia: in 2 volumes]. (Vol. 2). Vyd. tsentr „Akademiia” [in Ukrainian].
- Kopystianska, N. (2005). *Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva* [Genre, genre system in the space of literary studies]. PAIS [in Ukrainian].
- Makaryk, Vitalina. (2022). Temne mynule hoteliu “Edelweis” [The dark past of the Edelweiss Hotel]. *Barabooka*. <https://www.barabooka.com.ua/temne-minule-gotelju-edel.vejs/> [in Ukrainian].

- Moklytsia, M. (2002). *Osnovy literaturoznavstva: posib. dlia stud* [Basics of literary studies]. Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Novyk, O. (Ed.). (2016). *Milion istorii: poetyka pryhod u literaturi ta media: zb. nauk. materialiv konferentsii* (September 22-23, 2016) [A million stories: poetics of adventure in literature and media: coll. of science materials of the conference (September 22-23, 2016)]. Berdyansk State Pedagogical University [in Ukrainian].
- Ovdijchuk, L. (2018). *Suchasna proza dlia ditei: zhanrovo-stylovi osoblyvosti* [Modern prose for children: genre and style features]. LAP LAMBERT Academic Publishing [in Ukrainian].
- Protsenko, O. A. (2001). *Evoliutsiia ukrainskoho istorychnoho romanu 90-kh rokiv XX stolittia* [The evolution of the Ukrainian historical novel in the 90s of the 20th century]. [Extended abstract of Candidate's thesis, Zaporizhzhia State University] [in Ukrainian].
- Razhnyv, V. M. (2008). *Zhanrovo-stylovi osoblyvosti ukrainskoi istorychnoi povisti 20–30-kh rokiv XX stolittia* [Genre and style features of the Ukrainian historical novel of the 20s and 30s of the 20th century]. [Candidate's thesis, Zaporizhzhia State University] [in Ukrainian].
- Trokaï, A. (2010). Fantastyka i fentezi v suchasniï ukrainskii literaturi [Fiction and fantasy in modern Ukrainian literature]. *Library Planet*, 2 (48), 29. <http://avtura.com.ua/review/767/> [in Ukrainian].

Vitalina Kyzylova, Doctor of Philological Sciences, professor of the Department of Primary Education, PI “Luhansk Taras Shevchenko national university”, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2637-0320>
kyzylovavitalina@ukr.net

Кизилова, В. (2024). Динаміка новітньої української пригодницької прози для дітей та юнацтва. *Дитяча література: інтердисциплінарний дискурс*, 1 (1), 37 – 52.

У статті на прикладі новітніх українських творів для дітей та юнацтва розглянуто динаміку пригодницької прози початку ХХІ століття. Схарактеризовано жанрові властивості пригодницького твору. Осмислено внесок українських науковців у розбудову теоретичних аспектів пригодницької літератури. Обґрунтовано систему пригодницької прози для дітей та юнацтва, виокремлено в ній пригодницько-детективну, пригодницько-історичну, пригодницько-шкільну, пригодницько-фантастичну прозу, фентезі як різновид фантастичної літератури. Розглянуто найбільш репрезентативні тексти ХХІ століття для юного читача в аспекті жанрово-стильової та тематичної своєрідності. Застосовано загальнонаукові методи аналізу й узагальнення матеріалу з метою опрацювання теоретичних та історико-літературних джерел; системний – для систематизації дослідницького матеріалу; історико-типологічний та культурно-історичний – щодо окреслення художніх особливостей аналізованих творів, з'ясування стильової авторської своєрідності, жанрової специфіки.

У межах пригодницько-детективної прози схарактеризовано повісті Лесі Ворониної, Зірки Мензатюк, Діани Мельникової, Наталії Довгопол. Пригодницько-фантастичну прозу й фентезі розглянуто на прикладі повістей Лесі Ворониної, Ксенії Ковальської, Любка Дереша, Сергія Оксеніка. Відзначено, що особливого поширення в ХХІ ст. набули пригодницько-історичні повісті (Володимир Рутківський, Андрій Бачинський, Зірка Мензатюк, Іван Андрусак, Настя Мельниченко, Петро Яценко). Підлітково-юнацька проблематика (стосунки з однолітками, батьками, проблеми дорослішання) реалізована у т.зв. пригодницько-шкільних творах Валентина Бердта, Насті Музиченко, Олі Русіної та ін.

Виявлено, що динаміка системи пригодницької прози відбувається шляхом з'яви нових письменницьких персоналій, посилення художньої якості творів для дітей. Наголошено на синтетичній природі переважної більшості пригодницьких текстів для дітей (детектив на історичну тему, пригодницько-фантастична повість з елементами детективу, історичний твір з елементами фантастики, пригодницько-шкільна повість на психологічній

основі тощо) за умови збереження пригодницько-виражальних засобів пригодницького тексту.

Ключові слова: українська література для дітей та юнацтва, пригодницька проза, жанр, стиль, тема, жанровий синтез.

Kyzylova V. (2024). Dynamics of Contemporary Ukrainian Adventure Prose for Children and Youth. *Children's literature: interdisciplinary discourse*, 1 (1), 37 – 52.

Received: February 26, 2024; **Accepted:** June 8, 2024.